

HASANKEYF’TEKİ KÜLTÜREL MİRASIN BUGÜNKÜ DURUMU

Abdüsselam ULUÇAM*

Özet

Ortaçağın görkemli başkentlerinden biri olan Hasankeyf, XXI. yüzyıla harabe halinde ulaşabilmiştir. “Ören Yeri” tanısıyla tescil edilen tarihi kent bu kez “İlisu Barajı’na takılarak yeni bir sürece girmiştir.

Aşağı şehrin (Dış Kale) tamamı su altında kalacağından, burada bulunan kültürel mirasın korunmasına yönelik projeler GAP İdaresi Başkanlığı ve DSİ Genel Müdürlüğü’nün koordinasyonunda, Hasankeyf Kazı Başkanlığı ile Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün doğrudan katılımı ile “yıllık bazda” aralıksız olarak sürdürülmektedir.

Araştırma, Kazı ve Sondaj Çalışmaları

Kazı Başkanlığımızca hazırlanan Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma, Kazı ve Kurtarma Projesi Uzun Erimli Eylem Planı çerçevesinde Hasankeyf’te 2004-2014 yılları arasında 43 farklı alanda kazı ve sondaj yapılmış, 144 taşınmaz kültür varlığı ortaya çıkarılmıştır. Kimlikleri tespit edilen yapıların belgeleme, koruma ve onarımları gerçekleştirilerek gezilebilir yerler haline getirilmiş, bilimsel yayınlarla tanıtımları yapılmıştır. Kazılar iklim şartları ve arazi kamulaştırmalarına bağlı olarak 15 Mart-15Aralık tarihleri arasında uzun sürelerde gerçekleştirilmektedir. 2016 yılı itibariyle üzerinde belirgin kültür varlığı veya izi bulunan kazısı yapılmamış kamu arazisi kalmamıştır. İskân halindeki kısımların arkeolojik kazısı ise Hasankeyf’te yaşayanlar taşındıktan sonra yapılabilecektir.

Yeni Hasankeyf’te Kültürel Park Oluşturulması ve Eserlerin Taşınması Çalışmaları

İlisu Barajı faaliyete geçince sular altında kalacak olan kültür varlıklarından taşınabilir durumdaki Orta Kapı, Zeynel Bey Türbesi, İmam Abdullah Türbesi Sandukası, Er-Rızk Camii, Sultan Süleyman Külliyesi, Koç ve Kızlar Camilerinin bir bölümü, Yamaç Külliyesi Mihrabı ve Artuklu Hamamı, Kültür Bakanlığı’na ihale edilen projeler kapsamında Yeni Hasankeyf’te oluşturulan Kültürel Park ve çevresine taşınacaktır. Bunun için gerekli alt yapı ve teknik çalışmalar tamamlanmış, Bölge Koruma Kurulu’na onaylanan projelerin uygulanmasına başlanmıştır.

Yerinde Koruma ve Onarım Çalışmaları

Yeni Hasankeyf’e taşınamayacak durumdaki kültür varlıklarından Hasankeyf Köprüsü, İmam Abdullah Zaviyesi, Zeynel Bey Külliyesi, Merkezi Kazı Alanı’ndaki anıtsal kültürel mirasın bir kısmı, su altında dağılmayacak (?) şekilde restore edilmektedir. Ayrıca Hasankeyf İç Kalesi’nin oturduğu kaya kitlesi de sudan tecrit edilmek üzere koruma çalışmalarına başlanmıştır.

Tüm bunların yanında, Mardinike Külliyesi gibi önemli kültür varlıkları konusunda herhangi bir proje geliştirilmemiş, Zeynel Bey Türbesi dışındaki kültür varlıklarının taşınması ile ilgili risk ve endişeler de henüz giderilememiştir. Her şeye rağmen Ilisu Barajı kapsamında Hasankeyf’in mimari dokusu üzerine harcanan çaba, emek ve müdahaleler, kültürel mirasın korunması bağlamında bir şans olarak değerlendirilebilir.

THE CURRENT STATE OF CULTURAL HERITAGE AT HASANKEYF

Abstract

As one of the splendid capital cities of the Medieval Period, Hasankeyf was unfortunately able to reach into the twenty first century only in ruins. This historical site registered as a cultural property to be protected under laws recently entered into a new phase with the initiation of the Ilisu Dam Project. Because the Lower City (the Outer Castle) will be flooded by the dam, all the projects geared towards the protection of all the

* Prof. Dr., Batman Üniversitesi, BATMAN– TÜRKİYE.

cultural heritage found in this area have been carried out by the direct full-time participation of the Directorate of Hasankeyf Excavations and the Directorate of the Ancient Monuments of Museums of Turkey.

Research, Excavation and Sounding Works

As part of our new long-term development project prepared by our excavation team entitled “Hasankeyf Historical and Archaeological Site Research, Excavation and Salvation Project”, we carried out excavations in 43 different areas of Hasankeyf and revealed 144 structures between 2004 and 2014. Those structure identified through excavations were carefully recorded and published and subsequently opened to visitors. The excavations were carried out for almost nine months of a year between March 15th and December 15th when the climate allowed us to conduct field works. No unexcavated land with structures beneath the soil was left in 2016. The lands beneath the modern village will be carried only when the settlement is decided to be evacuated.

Formation of the Cultural Park at New Hasankeyf and the Move of Structures

The major structures of Hasankeyf that will be flooded by the Ilisu Dam, including the Orta Kapı, Zeynel Bey Tomb, Sarcophagus of İmam Abdullah Tomb, Er-Rızk Mosque, Sultan Süleyman Building-Complex, parts of the Koç and Kızlar mosques, the mihrab of the Yamaç building complex, and the Artuqid Bath, will be moved to the cultural park formed in the New Hasankeyf as part of the projects developed by the private contractors under the supervision of the Turkish Ministry of Culture and Tourism. Some of these projects approved by the related Committee of Protection of Cultural Heritage are currently ongoing.

Restoration and Conservation Works

Those structures that could not be moved to New Hasankeyf, including the Hasankeyf Bridge, İmam Abdullah Zaviye, Zeynel Bey Building-Complex (Küllüye), and some of the building located in the main excavation area, have been restored so that they could be harmed under the water following the flooding. In addition, the main bedrock on which the Inner Citadel of Hasankeyf is located will also be preserved so that it could not be harmed by the water. Nevertheless, no projects has yet been developed regarding the Mardinike Building-Complex that contains important cultural remains. No work has also been undertaken regarding the risks and concerns related to the move of the structures other than the Zeynel Bey Tomb. Despite all these, all those serious efforts placed on the protection of the cultural heritage of Hasankeyf before it will be flooded by the Ilisu Dam could be seen as a chance for this significant site.

Ilisu Barajı'nın tamamlanmaya başladığı günümüzde, bu barajdan en çok etkilenecek olan Hasankeyf ve içinde barındırdığı kültürel mirasın da kaderi netleşmeye başladı. Daha önceki bildiride¹ dile getirdiğimiz gibi, sudan etkilenecek alanda bulunan kültür varlıkları ile bunlara müdahale şekilleri üzerindeki çalışma ve projeler netleştirilerek uygulama aşamasına gelmiş bulunmaktadır.

Aşağı şehrin (Dış Kale) tamamı su altında kalacağından (Resim 1-2), burada bulunan kültürel mirasın korunmasına yönelik projeler DSİ Genel Müdürlüğü'nün koordinasyonunda; GAP İdaresi Başkanlığı'nın desteği, Hasankeyf Kazı Başkanlığı ile Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün doğrudan katılımıyla “yıllık bazda” aralıksız olarak sürdürülmektedir.

1. Araştırma, Kazı ve Sondaj Çalışmaları

Kazı Başkanlığımızca hazırlanan *Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma, Kazı ve Kurtarma Projesi* Uzun Erimli Eylem Planı çerçevesinde Hasankeyf'te 2004-2014 yılları arasında 43 farklı alanda kazı ve sondaj yapılmış, 147 taşınmaz kültür varlığı ortaya çıkarılmıştır. Kimlikleri tespit edilen yapıların belgeleme, koruma ve onarımları gerçekleştirilerek gezilebilir

¹ Bkz., Abdüsselam Uluçam, “Hasankeyf'teki Kültür Varlıklarına Yapılan ve Yapılması Önerilen Uygulamalara Yönelik Bazı Gözlemler”, *Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Amasya, 21-24 Ekim 2015 (Bildiriler, BASKIDA).

yerler haline getirilmiş, bilimsel yayınlarla tanıtımları yapılmıştır². Kazılar iklim şartları ve arazi kamulaştırmalarına bağlı olarak 15 Mart-15Aralık tarihleri arasında uzun sürelerde gerçekleştirilmektedir. 2016 yılı itibariyle üzerinde belirgin kültür varlığı veya izi bulunan kazısı yapılmamış kamu arazisi kalmamıştır. Ancak Ortaçağ Hasankeyf Kenti'nin (Dış Kale) büyük bir bölümü hâlâ şu anda yaşayan Hasankeyflilerin evleri altında bulunmaktadır. Bu alanın arkeolojik kazısı ancak Hasankeyf'te yaşayanlar taşındıktan sonra yapılabilecektir.

2. Yeni Hasankeyf'te Kültürel Park Oluşturulması ve Eserlerin Taşınması Çalışmaları

İlisu Barajı faaliyete geçince sular altında kalacak olan kültür varlıklarından taşınabilir durumdaki Orta Kapı, Zeynel Bey Türbesi, İmam Abdullah Türbesi, Er-Rızk Camii, Sultan Süleyman Külliyesi, Koç ve Kızlar Camilerinin bir bölümü, Yamaç Külliyesi Mihrabı ve Artuklu Hamamı, Kültür Bakanlığı'nca ihale edilen projeler kapsamında iki ayrı firma tarafından Yeni Hasankeyf'te oluşturulan Kültürel Park ve çevresine taşınarak, özgünlerine benzer yapılar üzerine monte edilecektir (Şekil 1-2). Bunun için gerekli alt yapı ve teknik çalışmalar tamamlanmış, Bölge Koruma Kurulu'nca onaylanan projelerin uygulanmasına başlanmıştır (Foto. 1-2).

1.1. Taşıma İşlemi Sürdürülen Eserler

2.1.1. Zeynel Bey Türbesi

Özgün haliyle günümüze gelebilen ve Hasankeyf'te sağlam durumdaki tek kültür varlığı olan Zeynel Bey Türbesi'nin bütün olarak taşınması planlanmıştır. Bu doğrultuda hazırlanan proje kapsamında gerekli hazırlıklar tamamlanarak yapı içten ve dıştan sağlamlaştırılmıştır (Foto. 3-4). 2004 yılında koruma amaçlı bir proje ile özgün yapısına uygun olarak türbenin alt bölümü kaplanmış ve merdiven yapılmış, ancak kullanılan taş malzemenin zayıflığı nedeniyle bir yıl sonra ayrışmalar başlayınca tamamen sökülerek kaldırılmıştır.

Türbe üzerinde en kapsamlı çalışma 2010 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından açılan ihale sonucu yüklenici firma tarafından gerçekleştirilmiştir. Zeynel Bey Türbesi'nde yapılan çalışmalar genel olarak güçlendirmeye yöneliktir. Bu bağlamda türbenin kubbesinde bulunan derin ve geniş çatlaklar çelik gergi sistemi ile sabitlenmiştir (Foto. 5). Daha sonra bu çatlaklar doldurulmuş ve üzerleri tuğla ile kapatılmıştır. Türbe özellikle kubbe üzerindeki çatlaklar nedeniyle sürekli titreşim kontrolünde tutulmaktadır. Türbenin tuğla ve çinili kaplamalarındaki sökülmüş ve bozulmuş alanların etrafı kireç harç ile bordürlenmiştir. Bu sayede suyun kaplama ile duvar arasına girmesi engellenmiştir. Yapıdaki sırlı tuğla ve çinili süslemelere herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Türbe giriş kapısı üzerindeki çinili kitabe ve süslemelerde temizlik; yapının iç bölümünde ise bazı alanlarda tamamlama ve derz çalışması yapılmıştır.

Türbenin alt bölümlerinde bulunan moloz taş alanlar arasındaki boşluklar derz ile kapatılmıştır. Ayrıca türbenin giriş kapısı önüne metal ve ahşaptan oluşan bir merdiven yapılarak türbe içine giriş sağlanmıştır. Ziyaretçilerin türbenin içini görebilmeleri amacıyla türbe içine kapı seviyesinde bir podiyum yapılmıştır.

Zeynel Bey Türbesi, Yeni Hasankeyf'teki Kültür Park'ın batısına, yeniden inşa edilecek benzer (imitasyon) külliye içine taşınacak, kalan kısımlar yerinde korunacaktır. Yüklenici firma tarafından uygulama çalışmalarına başlanmıştır.

² Bu konuda bkz., <http://www.xn--hasankeyfkazilar-jlcd.org.tr/>; Uluçam, *Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma, Kazı ve Kurtarma Projesi 2010-2012 Çalışmaları*, GAP Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yayını, Ankara, 2013, s. 6-14; *2013-2014 Çalışmaları*, Ankara, 2016.

2.1.2. Kızlar (Eyyûbi) Camii

“Türbeler Kompleksi” olarak tasarlandığı düşünülen ve günümüze çoğu mimari dokusunu kaybederek gelebilen, son yüzyılda yeniden işlevlendirilerek Kızlar Camii adıyla anılan yapının kuzey duvarındaki süslemeli kapı ve pencereleri ile mihrap, türbe kubbesindeki süslemeler gibi önemli aksamın taşınması; diğer kısımların yerinde korunması planlanmıştır (Çizim 1; Foto. 6-7). Yapıya girişi sağlayan taçkapının üst bölümü yıkılmıştır. Kapı üzerinde yakın dönemlerde çimento harç ile bir lento oluşturulmuş, yapılan son restorasyon çalışmalarında üzeri sıvanarak kapatılmıştır. Bu işlem pencere üzerlerine yapılan beton lentolar için de tekrarlanmıştır. Yapıyı oluşturan dört oda (türbe) ile bunları birleştiren duvar cephelerinde derz çalışmaları yapılmıştır.

Halen cami olarak kullanılan yapının iç bölümleri oldukça bakımsız ve dağınık bir durumdadır.

2.1.3. Er-Rızk Camii

Er-Rızk Camii büyük bir bölümünü kaybederek günümüze gelebilmiştir. Özgün cami hariminin kuzey duvarı ile Eyyûbi döneminde eklenen taç kapısı ve minaresi ayakta kalan kısımlarıdır (Foto. 8).

Caminin taçkapısında güney yönlü bir kayma mevcuttur. Bu soruna önlem olarak çelik halatlar ve metal bir çerçeve ile ters yönlü bir çekme yapılmıştır. Bu şekilde taç kapıda mevcut olan yatma sabitlenmiştir. Yine taç kapı üzerinde bulunan kitabe etrafına düzgün olmayan derz uygulamaları yapılmıştır (Foto. 9).

Er-Rızk Camii'nin sağlam olarak günümüze ulaşan tek elemanı minaresidir. Taş işçiliğinin en üst seviyelerde olduğu minare, bütünlüğünü korumaktadır. Üzerinde bulunan kûfi yazıların bazı bölümlerinde parça kayıpları gözlenmektedir. Zemin seviyesine yakın olan bu alanların çimento harç ile doldurulduğu izlenmektedir. Ancak minare üzerinde proje bazlı herhangi bir restorasyon çalışması yapılmamıştır. Harim bölümünden kalan kuzey duvarındaki nişlerde, çelik malzeme ile askıya alma işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu duvarda kesme ve moloz taş aralarına derz uygulaması yapılmıştır.

Er-Rızk Camii'nin Eyyûbi döneminde yapılan minare ve taç kapısı ile kuzey cephesi; Özgün harimin kuzey duvarındaki süslemeli kapı ve nişleri taşınarak, Kültür Park yakınında oluşturulacak imitasyon yapıya monte edilecektir. Kalan kısımlar yerinde korunacaktır (Çizim 2).

2.1.4. Sultan Süleyman Camii

Sultan Süleyman Camii adı, Şahabiye Medresesi'ne taçkapı, minare ve çeşmenin yer aldığı anıtsal bir doğu cephesi eklenmesiyle ünlenmiştir (Foto. 10). Sultan Süleyman ve akrabasının ölümünden sonra medrese hücrelerinin türbeye dönüştürülmesi de bu sahiplenmeyi perçinlemiştir.

Cami üzerinde yapılan sağlamlaştırma çalışmaları çelik malzemeli destekleme, duvar tamamlama ve derz işlemlerinden oluşmaktadır. Camiye avlu girişinden başlanacak olursa yapının doğu cephesinde bulunan taçkapı ve çeşme arasındaki yıkık duvar düzgün yonu taş kullanılarak ayağa kaldırılmıştır. Bu duvar dört sıra taştan oluşmaktadır. Taçkapının avluya bakan bölümünde ise moloz örgü duvara derz uygulaması yapılmıştır. Avlu içinde restorasyona yönelik olarak yapılan bir diğer çalışma ise cami bölümünün kuzey cephesinde moloz taş duvarlara yapılan derz çalışmasıdır.

Caminin girişinde bulunan ve bugün büyük bölümü yıkılmış olan taçkapı ve batısındaki mezarların bulunduğu mekâna girişi sağlayan bu kapı çelik malzeme ile desteklenmiştir. Bu çelik destekle yapı arasında kalan boşluklar ahşap kalaslarla doldurulmuştur.

Yapı kompleksinin en gösterişli bölümü Sultan Süleyman'ın türbesini örten kubbenin iç yüzündeki alçı süslemelerdir. Ancak bu alan, zamanla oluşan yoğun is tabakasının yanı sıra, restorasyonda monte edilen devasa çelik konstrüksiyonla tamamen görünmez hale gelmiştir. Bu çelik yapı kubbe içi süslemeleri kapattığı gibi aynı zamanda cami içine girişi de engellemektedir. Yapılan destekleme, herhangi bir noktadan yapı ile temas halinde bulunmadığından yapı için destek özelliği taşımamaktadır (Foto. 12). Ayrıca kubbe üzerinde bulunan açıklıklarda da bir güçlendirme çalışması yapılmamıştır. Kubbe üzerinde bulunan alçı süslemelerle ilgili de bir çalışma yoktur.

Sultan Süleyman Camii'nin diğer alanlarında ise moloz taş duvar örümü ile bazı kısımlara derz uygulanmıştır. Caminin batısındaki eyvana sonradan monte edilen kesme taş kapının eksik olan taşları tamamlanmıştır. Ayrıca bu kapı üzerindeki alana enjeksiyon yapılmış, ancak bu çalışma yeterince başarılı olmamıştır. Cami hariminin batısında bulunan mekânların iç cepheleri sıvanmış durumdadır. Bu sıvalar üzerinde yoğun çatlaklar ve dökülmeler görülmektedir. Bu sıvalar üzerinde herhangi bir sağlamlaştırma yapılmamış, mevcut halleri ile bırakılmıştır. Her mekânda gereksiz taş yığınları mevcuttur. Bu da çelik destekle daraltılan iç mekânların daha da daralmasına ve kötü bir görüntüye neden olmuştur (Foto. 11-12).

Üst örtüye yapılan müdahaleler de başarısızdır. İlk aşamada örtünün tamamı harçla kaplanmış, ancak uygulamanın hatalı olduğu fark edilince yapılan tüm kaplamalar sökülüştür. Daha sonra yüzey etil silikat türevli bir malzeme ile yeniden kaplanmışdır.

İlusu projesi kapsamında Süleyman Camii'nin minare, taçkapı ve çeşmeden oluşan doğu cephesi ile 2 adet taş mihrap ve türbenin kubbe süslemeleri taşınarak (Çizim 3) Yeni Hasankeyf'teki Kültür Park yanında oluşturulacak imitasyon yapıya monte edilecektir.

2.1.5. Yamaç Külliyesi Mihrabı

Hasankeyf kayalığının kuzey yamacında, Salihye Bahçelerinin üst tarafında bulunan küçük ölçekli külliye'nin büyük bir bölümü günümüze ulaşmamıştır. Toprak altında kalmış cami harimi 2009 yılında Hasankeyf Kazı Başkanlığınca yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Yalnızca batıda bulunan kare mekânın kubbesi sağlam durumdadır. Yapının anıtsal mihrabı bütünlüğünü korumaktadır (Foto. 13). Ancak zamanla mihrabı oluşturan kesme taşlarda erime ve tuzlanmalar oluşmuştur. Süsleme açısından önemli olan bu mihrap yerinden sökülerek yeni Hasankeyf'teki müzeye taşınacaktır. Yamaç Külliyesindeki caminin üzeri koruma amaçlı bir çatı ile kaplanmış, ancak bu çatı işlevini kaybetmiştir. Bu da yapıyı dış şartlara karşı korunaksız hale getirmiştir.

Külliye'nin avlusu, hamamı, medresesi ve imareti yıkılmıştır. Bu yapılar su kotunun üzerinde kaldığından barajdan etkilenmeyecektir.

2.1.6. İmam Abdullah Türbesi

Zaviye, mescit, medrese, minare ve misafir odalarından oluşan yıkılmış bir külliye'nin içinde yer alan İmam Abdullah Türbesi, yakın zamanlara yapısal sorunlarıyla birlikte gelmiştir (Foto. 14). Türbenin iç bölümünde köşelerde bulunan tromplarda derin çatlaklar ve açılmalar meydana gelmiştir. Ayrıca köşelere doğru önemli şekil bozuklukları ve geometride sapmalar oluşmuştur. Bu sorunlar özellikle kuzeybatı ve güneybatı köşelerinde net bir şekilde gözlemlenmiştir. Yapının kubbe ve kubbe altı seviyelerinde çok sayıda eski ve yeni çatlaklara rastlanmıştır.

Minarenin kuzey duvarı yapıdan ayrılarak aynı yönde açılmış, diğer mimari dokunun da birçok yerinde düşey doğrultuda ciddi bozulmalar oluşmuştur. Minarenin yapısal açıdan stabilite

kaybının eşiğinde olduğu ve yıkılma tehlikesi içerdiği görülmüştür. Üst kottaki (şerefe altı) konsol dizisini oluşturan büyük boyutlu taş blokların bir kısmı düşmüş, kalanları da düşme tehlikesi içine girmiştir.

Külliyenin mescit, imaret ve misafirhane gibi diğer yapılarının mevcut sorunları da dikkate alınarak, çökme durumuna gelen bölümlerin sağlamlaştırılması amacıyla 2010 yılında Hasankeyf Kazı Başkanlığı'nca "Acil Önlem ve Takviye Projesi" hazırlanmıştır. Proje, Ilısu Barajı kapsamında Batman Üniversitesi Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü tarafından 2012-2013 yıllarında uygulamaya konularak yapılar büyük ölçüde restore edilmiştir (Foto. 15-16).

İmam Abdullah Türbesi Hasankeyf Kazı Başkanlığı tarafında belirli aralıklarla kontrol edilmekte, gerekli görülen müdahaleler yapılmaktadır. Ilısu Projesi kapsamında Külliyei oluşturan mimari elemanlar yerinde korunacak, Türbe Kültür Park yakınına inşa edilen köprünün batısındaki konumuna uygun bir tepe üzerine taşınacaktır.

2.1.7. Koç Camii

Büyük Selçuklu dönemi izlerini taşıyan Koç Camii Kompleksi hakkında yeterince araştırma yapılamamışken, "kısmen taşınma ve yerinde korunma" kararı ile karşı karşıya kalınmıştır (Foto. 17). Taşıma öncesinde gerçekleştirilen konservasyon işleri de korumadan yoksun, yapıya fazla bir yarar sağlamayan müdahaleden öteye geçememiştir.

Cami giriş eyvanının tonozu yıkılmış olduğundan, ayakta duran yan duvarlarını güçlendirmek amacıyla çelik malzemeden destekleme yapılmıştır. Destekler için eyvana ve giriş bölümüne çukurlar kazılarak çimento (beton) harçlı ayaklar oluşturulmuştur. Bu uygulama kötü bir görüntü sergilemektedir. Büyük boyutlu metal aksam ile iki duvarın arası kaba bir şekilde doldurulmuştur. Çelik destek ile yapı arasına tel örgü konulmuştur. Eyvandaki derin çatlaklara rağmen bu alanlarda destek dışında herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Yapının süslemeli alçı panolarının bulunduğu alanlarda askıya alma çalışması daha önceki dönemlerde yapılmıştır. Mihrap önü kubbesinin bulunduğu alanda çok büyük boyutlarda çelik konstrüksiyonlu bir aparat bulunmaktadır. Merdiven biçimindeki bu aparattan üst katlara çıkılabilmektedir. Ancak bu aygıtın Koç Camii'ne herhangi bir desteği bulunmamaktadır. Aksine hantal yapısından dolayı içeride oldukça kötü bir görüntü oluşturmaktadır. Caminin doğu cephesindeki kemere de aynı şekilde çelik bir destekleme yapılmıştır (Foto. 18-19).

Bu kompleksten her birimdeki alçı süslemelerle taş mihraplar taşınarak Yeni Hasankeyf'teki Kültür Park yanında oluşturulacak imitasyon yapıya monte edilecektir.

2.1.8. Artuklu Hamamı

Artuklu Hamamı'ndan günümüze soğukluk bölümü sağlam olarak ulaşmış, toprak altında kalan diğer kısımları kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Hasankeyf Kazı Başkanlığı'nca 2008 yılında yapının yıkılan alanları kesme ve düzgün yonu taşı ile örülerek sağlamlaştırılmıştır (Foto. 20-21).

2010 yılında gerçekleştirilen restorasyonda ise yapının tüm cephelerine derz uygulaması yapılmıştır. Ayrıca yapıda mevcut olan kapı ve pencere açıklıklarına çelik konstrüksiyonla destekleme aparatı yerleştirilmiştir. İç bölümde ise kubbe geçişlerinde bulunan troplara yine çelik desteklemeler yapılmıştır. Ayrıca troplar arasında kalan kemerli bölümlerde kesme taş tamamlama yapılmıştır. Geçirdiği yangın sonucu islenmiş olan sıva temizlenmiş, bozulan derzler yenilenmiştir. Kubbeyi oluşturan tuğla örmeye ise bir çalışma görülmemektedir.

Artuklu Hamamı da Yeni Hasankeyf Kültür Park'ın batısındaki köprü yakınına, bugünkü pozisyonuna uygun bir alana taşınacaktır (Şekil 1).

2.1.9. Orta Kapı

İç Kaleye çıkılan rampalı yolun ortalarında bulunan anıtsal boyutlu kapı 820 (1416)'de Eyyûbi Sultanı Süleyman tarafından yaptırılmıştır (Foto. 22). Ön cephesi muntazam kesme taştan; arka yüzü eklentileriyle birlikte moloz taşlardan örülen kapı, mağaraların üzerinde yer almaktadır. Zamanla mağaraların çökmesi üzerine yıkılma riskine giren kapının taşınarak Yeni Hasankeyf'e kurulacak fuarın giriş kapısı olarak değerlendirilmesi planlanmıştır.

2. Yerinde Koruma ve Onarım Çalışmaları

Yeni Hasankeyf'e taşınamayacak durumdaki kültür varlıklarından Hasankeyf Köprüsü, İmam Abdullah Zaviyesi'nin Türbe dışındaki bölümleri, Zeynel Bey Külliyesi, Merkezi Kazı Alanı'ndaki anıtsal kültürel mirasın bir kısmı su altında dağılmayacak (?) şekilde restore edilmektedir. Ayrıca Hasankeyf İç Kalesi'nin oturduğu kaya kitlesini de sudan korumak amacıyla çalışmalara başlanmıştır.

2.1. Hasankeyf Köprüsü

Ortaçağın en büyük kemer açıklığına sahip olan Hasankeyf Köprüsü İlisu Barajı suları altında kalacaktır. Artukoğulları döneminde inşa edildiği Kabul edilen (1155-1160) köprü kalıntılarının (Foto. 23), yeni bir alana taşınmaktansa, yerinde korunmasının daha uygun olacağı görüşü ile restorasyon çalışmalarına başlanmıştır.

Yüklenici firma, uygulama projesinde Köprü üzerinde yer alan günümüz yapıları ve her türlü eklentilerin kaldırılıp çimento harçları temizleyerek beton imalatların özgün malzemelere zarar vermeden kaldıracağını; kemer açıklıkları, tempan yüzeyleri ve diğer aksamdaki taş ve tuğla malzeme eksikliklerini malzeme analiz sonuçlarına göre önerilen malzeme ile projede belirtilen ölçü ve kotlara uyularak tamamlayacağını; küçük boşluk ve kılcal çatlaklar için enjeksiyon yöntemi ile sağlamlaştırılmalar yapacaklarını; köprü üzerinde biriken toprak dolguyu temizleyerek bitki oluşumlarını kaldıracaklarını taahhüt etmiştir. Ayrıca uygulama sırasında suyun yönü değiştirilerek açığa çıkarılan temel hatlarında yerinde verilen kararlar ile tamamlamalar, sağlamlaştırılmalar ve çürütme yolu ile malzeme değişimleri yapılacağı belirtilmiştir.

Büyük oranda tamamlanan restorasyon çalışmaları projeye uygun olarak sürdürülmektedir (Foto. 24). Ancak kullanılan kireç taşı malzemenin özgününe uygun olmasına rağmen, özgünü ile birlikte su altında kalacağından, olumsuz yönde etkilenebileceği endişemiz vardır.

2.2. İç Kale Yarımadası

Büyük bir bölümü maksimum su kotunun (526 m) üzerinde kalan İç Kale'nin doğrudan baraj suyundan etkilenmeyeceği, ancak üzerine oturduğu yarımada şeklindeki kaya kitlesinin kireç taşından oluşması ve vaktiyle oyulan binlerce mağara-konutları ile (Foto. 25) risk taşınması yüzünden koruma altına alınması kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda hazırlanan projeye göre, yarımadayı oluşturulan vadiler kısmen figure malzeme ile doldurularak kalenin etrafı sudan etkilenmeyecek şekilde tecrit edilecektir. Bu arada Hasankeyf kültür tarihi açısından önemli bir mimari belge olan ve üst üste beş kültürün izlerini taşıyan stratigrafik katmanın bulunduğu (Foto. 26) Şâb Vadisi de kumla doldurularak koruma altına alınacaktır.

SONUÇ

Tüm bunların yanında, Mardinike Külliyesi (Foto. 27), Salihye Yapıları, Artuklu Köşkü (Foto. 28), Kasımiye Köşkleri, Hasankeyf Höyük (Foto. 29) gibi önemli kültür varlıkları konusunda herhangi bir proje geliştirilmemiştir. Bunların tamamı hiç bir koruma çalışması

yapılmadan su altında kalacaktır. Zeynel Bey Türbesi dışındaki kültür varlıklarının taşınması ile ilgili risk ve endişeler de henüz giderilememiştir.

Her şeye rağmen Ilısu Barajı kapsamında Hasankeyf'in mimari dokusu üzerine harcanan çaba, emek ve müdahaleler, kültürel mirasın korunması bağlamında bir şans olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

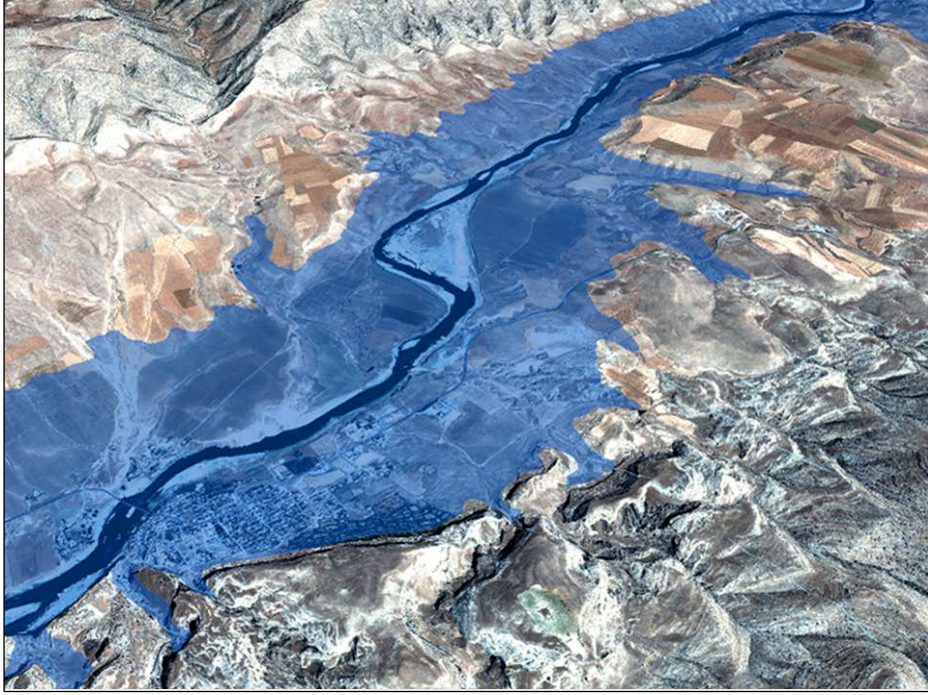
Uluçam, Abdüsselam, "Hasankeyf'teki Kültür Varlıklarına Yapılan ve Yapılması Önerilen Uygulamalara Yönelik Bazı Gözlemler", *Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları Ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Amasya, 21-24 Ekim 2015 (Bildiriler, BASKIDA).

Uluçam, Abdüsselam, *Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma, Kazı ve Kurtarma Projesi 2010-2012 Çalışmaları*, GAP Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yayını, Ankara, 2013.

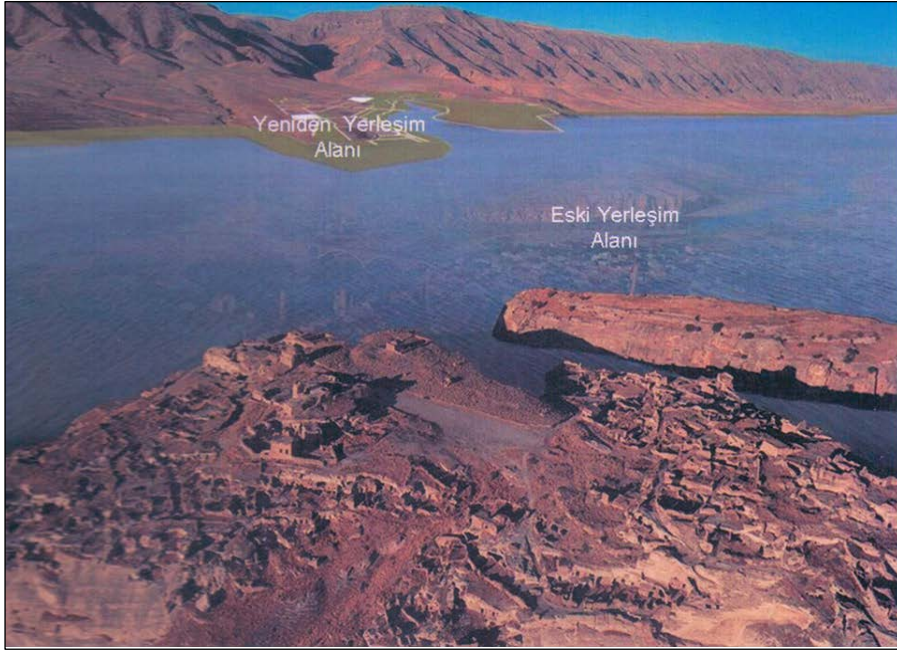
Uluçam, Abdüsselam, *Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma, Kazı ve Kurtarma Projesi 2013-2014 Çalışmaları*, Ankara, 2016.

<http://www.xn--hasankeyfkazılar-jlcd.org.tr/>

RESİM, ŞEKİL VE FOTOĞRAFLAR

Resim 1: Baraj sonrasında Hasankeyf'in alacağı şekil.

Resim 2: Baraj sonrasında Hasankeyf'in alacağı şekil.

Şekil 1: Yeni Hasankeyf'e taşınacak kültür varlıkları ve yerleşim düzeni, GB'dan görünüşü (ER-BU'dan)

Şekil 2: Yeni Hasankeyf'e taşınacak kültür varlıkları ve yerleşim düzeni (KD'dan görünüşü, ER-BU'dan)

Foto. 1: Yeni Hasankeyf'e taşınacak kültür varlıklarının yerleşeceği alanın genel görünüşü.

Foto. 2: Yeni Hasankeyf'e taşınacak kültür varlıklarının yerleşeceği alandan ayrıntı.

Foto. 3: Zeynel Bey Külliyesi.

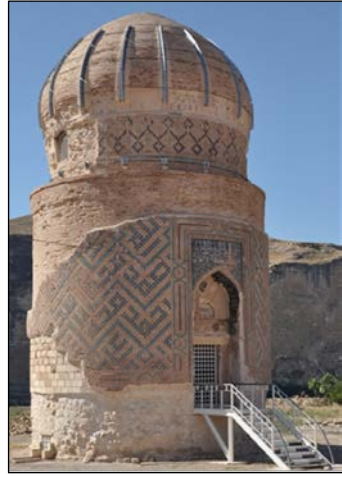
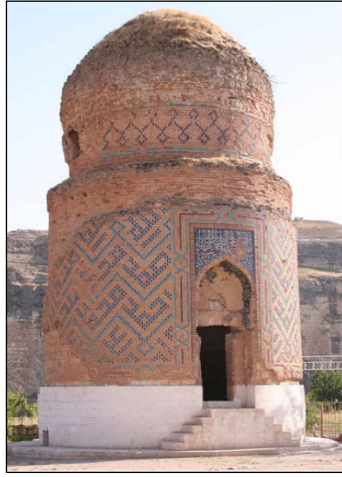

Foto. 4: Zeynel Bey Türbesi ve yapılan koruma amaçlı müdahaleler (2004, 2010).

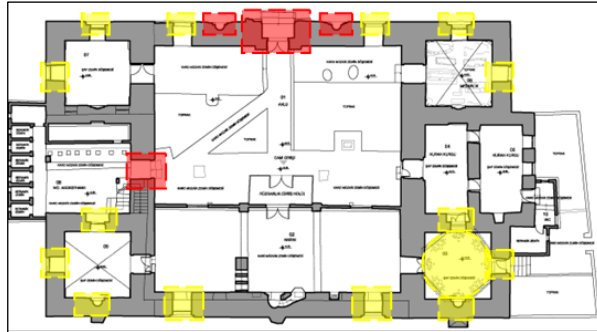
Foto. 5: Zeynel Bey Türbesi, taşımaya yönelik olarak yapılan müdahaleler (2016).

Foto. 6: Kızlar (Eyyubi) Camii, kuzey ve güney cepheleri.

Foto. 7: Kızlar Camii'nden taşınacak bazı mimari elemanlar.

Çizim 1: Kızlar Camii'nden taşınması planlanan bölümler (N. Demirtaş'tan).

Foto. 8: Er-Rızk Camii

Foto. 9: Er-Rızk Camii'nden taşınması planlanan bazı mimari elemanlar.

Çizim 2: Er-Rızk Camii'nden taşınacak elemanlar (N. Demirtaş'tan)

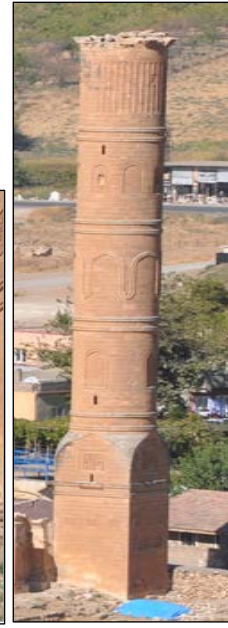

Foto. 10: Sultan Süleyman Camii (Şahabiye Medresesi)

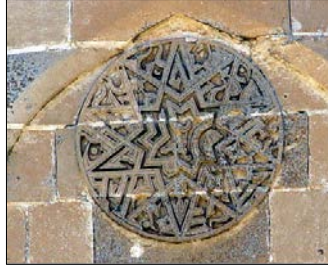

Foto. 11: Sultan Süleyman Camii'nden taşınacak bazı mimari elemanlar

Çizim 3: Sultan Süleyman Camii planı, taşınacak mimari elemanlar (N. Demirtaş'tan).

Foto. 12: Sultan Süleyman Camii'nde sağlamlaştırma çalışmaları.

Foto. 13: Yamaç Külliyesi ve Taşınacak olan Yamaç Külliyesi mihrabı.

Foto. 14: İmam Abdullah Zaviyesi (Külliyesi), restorasyon öncesi görünüşü.

Foto. 15: İmam Abdullah Zaviyesi (Külliyesi), restorasyon sonrası görünüşü.

Foto. 16: Türbenin restorasyon sonrası içten görünüşü.

Foto. 17: Koç Camii Kompleksi

Foto. 18: Koç Camii giriş eyvanı ve koruma amaçlı destekleme sistemi.

Foto. 19: Koç Camii iç aksamında koruma amaçlı destekleme sistemi.

Foto. 20: Artuklu Hamamı, günümüze ulaşan soğukluk bölümü.

Foto. 21: Artuklu Hamamı'nda yapılan restorasyon çalışmaları.

Foto. 22: İç Kale, Orta Kapı ön ve arka cepheler.

Foto. 23: Hasankeyf Köprüsü ve yapılan restorasyon çalışmaları

Foto. 24: Hasankeyf Köprüsü'nde yapılan restorasyon çalışmaları.

Foto. 25: İç Kale Yarımadası

Foto. 26: Şâb Vadisi Yapılar Grubu.

Foto. 27: Mardinike Külliyesi ve bazı mimari buluntular.

Foto. 28: Artuklu Köşkü.

Foto. 29: Hasankeyf Höyük